

Virtuális közösség és vallás

Robert Glenn Howard: *Digital Jesus. The making of a New Christian Fundamentalist Community on the Internet*. New York – London: New York University Press. 2011. 213 p.

1. A kötet szerzője, Robert Glenn Howard a Wisconsin–Madison Egyetem Összehasonlító Irodalom és Folklor Tanszékének (Department of Comparative Literature and Folklore Studies), ezen belül a digitális kutatások program (Digital Studies) vezetője, kulturális antropológus, aki e téma „hőskorától”, azaz az 1990-es évek elejétől folytat internetes antropológia (online etnográfiai) kutatásokat online szerveződésű vallási mozgalmak körében.¹ A kaliforniai Berkeley egyetemen (BA), majd a UCLA-n (MA) folytatott tanulmányai után a University of Oregon egyetemen szerzett PhD fokozatot (2001), ahol témája „a látomások vernakuláris retorikája az interneten” volt. A recenzált kötet a szerző PhD dolgozatán túl posztdoktori tanulmányait és további egy évtizedes kutatási eredményeit foglalja össze, esettanulmányain jóval túlmutató elméleti-módszertani célkitűzéssel.
2. A kötet rendkívül nagy mennyiségű online etnográfiai terepmunkára és a résztvevők személyes életvilágának megismerésére építi következtetéseit, és kritikusan ismerteti a 21. századi folklór-jelenségek, az alternatív vallásosság és a millenáris mozgalmak kortárs antropológiai vitáit. Következtetéseiben alapvetően kvalitatív vizsgálatot végez, talán túlságosan is elhanyagolva a rendelkezésére álló igen nagy anyag kvantitatív elemzésének lehetőségét. Könnyed stílusa és közérthető nyelvezete miatt korántsem csupán szakkönyvnek tekinthető: a szerző az amerikai antropológia irodalmi fogékonyságú retorikáját alkalmazza. Közérdeklődésre is számot tartó témáival, szövegközi hivatkozásainak és jegyzeteinek minimalizálásával olvasmányossá teszi művét. A kontinentális európai tudományos érvelés feszességével, és néha indokolatlanul is szakmai, elvont fogalmakat használó nyelvezetével szemben túl könnyednek tűnhet számunkra a személyes élményekre, beszámolókra építő, az adatközlők és az online szövegek hivatkozásait lazán kezelő stílus, ez azonban olvasmányossá teszi. A szerző személyes élményekkel, adatközlőkkel folytatott párbeszédekkel és az interneten megjelenő beszédeseménnyel sűrűn alátámasztja érvelését.
3. A kötet a legfontosabb fogalmakat elemző, és a kutatás módszertanát is bemutató bevezetővel kezdődik (1-22. p.). Ebben a szerző bekapcsolódik a kortárs online folklórkutatás és a vernakuláris vallásosság (*vernacular religion*) fogalmának szakmai viták keresztüztüében lévő diskurzusába.² Kritikusan fogalmaz a „populáris vallás” és a „hagyomány” fogalmának múltra koncentrááló használatával kapcsolatban. Különösen két alapfogalmat elemez: a „vernakuláris” (4-10. és 18-22. p.), illetve az általa bevezetett „virtuális egyház” (*virtual ekklesia*) fogalmát (11-18. p.), mint a modern, alternatív közösségi lét egyik formáját. Emellett az amerikai antropológia egyik fő diskurzusához kíván kapcsolódni: az online társadalmi- és folklórfolyamatok vizsgálatához.
4. Ezt követően a szerző további öt tematikus fejezetben konkrét témákat elemez, majd az utolsó fejezetben (*Conclusions: Attending to Vernacular Theology* címmel) összefoglalja a kötet tanulságait (171-177. p.). Néhány magyarázó jegyzet után (179. p.) a szakirodalom következik (181-200. p.), továbbá név- és tárgyszójegyzék, feltüntetve az előfordulási helyeket, ami különösen hasznos egy olyan kötet esetében, amelynek ilyen szerteágazó tematikája van (201- 211. p.). Az utolsó oldalon a szerző rövid (talán túlságosan is lényegre törő) bemutatása található (213. p.), publikációs adatait a szakirodalom tartalmazza.
5. A bevezetés a kötet további fejezeteinek megértéséhez szükséges alapvető elemzést tartalmaz: azt, hogy miért tekinthető újszerűnek az online közösségépítés és vallási közeg (mint virtuális egyház), illetve azt, hogy például a „végidő” (*End Times*) újszerű megjelenése és a bibliai interpretációk aktualizálása hogyan zajlik e csoportokban. Szerinte nagyon is ritualizált és – a

résztevők által – kontrollált, de csak ritkán *expressis verbis* kinyilvánított szabályok (előírássá váló gyakorlatok) szorítják keretek közé a kommunikációt.

6. A második fejezet (a bevezetés utáni első elemzés) a 2001. szeptember 11-i terrorcselekmények internetes folklórmegjelenésével foglalkozik. Ennek természetesen saját témájához kapcsolódó vallási vetületét vizsgálja, illetve azt, hogy mennyiben használták fel ezt a végítélet- és apokaliptikus-narratívákhoz. A változó világ traumatikus eseményeinek és narratíváinak szelekciója és transzformációja plasztikusan jelenik meg a fejezet elemzésében.
7. A kötet harmadik fejezete az online közösségek kialakulásának hajnalát elemzi, azt, ahogyan e-mail levelezőlisták és továbbküldések által a „végidő-várás” narratívája közösségkonstrukciós elvvé vált. Szemben a nagy egyházak és a kezdeti online csoportok széles körű diskurzusával, néhány résztvevő egymásra talált – e-mailek továbbküldése által szelektálódott szereplőgárdát hozott létre – egy olyan viszonyulás mentén, ami korántsem volt „mainstreamnek” nevezhető a szerző szerint. E sajátos narratív tudás és értékpreferencia kiépülésének motivációs és a kommunikáció sajátosságában gyökerező háttérét adja a szerző.
8. A kötet negyedik fejezete a következő lépést mutatja be, amikor a levelezőlisták csatornáit az aktivistákat elkezdtek ritualizált közösségi kommunikációba tömöríteni a web széleskörű elterjedésével és megszokottá válásával – az USA-ban – az 1990-es évek második felében (1996-2000). Ezt többek között Marilyn Agee *Bible Prophecy Corner* című honlapjával demonstrálja a szerző, így elemzése konkrét adatokra épül. A szerző által elemzett másik fő virtuális egyház a Lambert Dolphin által szerkesztett web-oldal, ami az előző fórummal szemben nagyobb teret enged a sokszínűségnek és az alternatív mintáknak, elképzeléseknek. Elemzését azonban sok más mozgalom és szerveződés vizsgálatára is alapozza.
9. Az ötödik fejezet az internetes kommunikáció újabb szakaszában történt változásokat elemzi: amikor a részvételen alapuló webes felületek dominanciára törtek, szemben a közvetlen üzenet-kapcsolatokkal és a bemutatkozó/informatív oldalakkal. Ekkor felértékelődik a központi akarat (moderátor) szerepe. Blogok és fórumok sora jön létre úgy, hogy ott immár nem decentralizált és liberalizált kommunikáció zajlik: a kilógó vagy oda nem illő tartalmak kiszűrésével az érték és érdeklődés mentén szerveződő csoportok újszerű közösségi szabályokat alkotnak, és a csoportok zártabbá válnak (a narratívakészlet és a reprezentatívva váló tartalmak, és ezáltal a szereplők tekintetében is).
10. A könyv hatodik fejezete már részben olyan végkövetkeztetéseit megelőző, alapvető kérdéssel foglalkozik, hogy az előítéletek és a szelekciós törekvések hogyan alakulnak az általa vizsgált virtuális közösségekben. Azt elemzi, hogy a virtuális tér felszabadult – és éppen ezáltal az egyéni tabuk és korlátok leküzdésére alkalmas – kommunikációja hogyan alkotja meg saját korlátait és szelekciós rutinját, ezzel együtt belső alap-narratívakészletét és értékpreferenciáit. Az ellentmondások és a radikális, fundamentalista törekvésekbe nem illő megnyilvánulások kiküszöbölésének, a közösségi reakciók formáló erejének elemzése a kötet egyik leginkább gondolatébresztő része, sok párhuzamot találhatunk más virtuális és offline közösség működésével kapcsolatban is.
11. A kötet utolsó, hetedik fejezete a konklúziókat tartalmazza. A korábbi fejezetekben vizsgált két fő mozgalomnak tipológiai szembeállításával és elemzésével a korábbi konkrét elemzések jól érthető tanulságait adja meg. A szerző szerint az aktorok nem homogenizálhatók úgy, hogy a virtuális egyházba csatlakozás motivációs háttérét és az ottani magatartásokat szembeállítjuk az ilyen mozgalmakban részt nem vevők magatartásával. A szelekció és a relevancia kérdésében az aktorok diskurzustere (*discursive space*) sajátos belső világot teremt, amelyek azonban korántsem egynemű és mindenben hasonló csoportidentitást alapoznak meg. Még az egész kötetben átívelve megjelenő, központi szervezők (Marilyn Agee és Lambert Dolphin) szerepe sem egyöntetű: sőt, sok szempontból egymással szembeállítható jellegzetességeket mutatnak. Az általuk létrehozott virtuális eklézsiáknak például a toleranciához (és a kizárólagosságra tö-

rekvéshez), a kívülálló véleményéhez, vagy a belső és külső mássághoz való viszonya is alapvetően különbözik. A szerző ezt a különbséget indokolni is kívánja. Felhívja a figyelmet arra is, hogy a vallásantropológusoknak – mivel a világ és a technológiai háttér egyre gyorsabban változik – egyre gyakrabban kell újragondolni saját elméleti keretüket, fogalomrendszerüket. Megállapításait tehát nem kívánja időben kiterjeszteni, szükségesnek tartja a virtuális vallási csoportok további kutatását.

12.

Az online etnográfia és az alternatív vallási közösségek kutatómódszertani és elméleti kérdéseiben a kötet nem csupán eligazítást ad, hanem alkalmazza is azokat a tanulságokat, amelyekre a bevetőben kitér. A virtuális vallási közösségek és a modern fundamentalizmus, illetve a posztmodern millenáris mozgalmak szempontjából rávilágít olyan kérdésekre is, amelyeket a szereplők offline életvilágának megismerése nélkül nem válaszolhatna meg. A szerző arra a következtetésre jut, hogy a személyes, megélt vallás offline tereit és az egyéni életutakkal kapcsolatos háttereket, motivációkat önmagában az online aktivitás alapján nem tudná a kutató kellően felmérni. Az egyéni életvilágokban is gyökereznek olyan motivációk, magatartásminták és fogékonyságok, amelyek megmagyarázzák az online kommunikáción belüli magatartást, értékpreferenciákat és bevésődéseket. Ezekkel összhangban válnak vallási folklórrá bizonyos narratívák, szokások és értékek. Kifejezetten virtuális vallási csoportokat vizsgál, és az offline szerveződések virtuális vetületét, illetve a virtuális szerveződések offline megjelenéseit, alkalmait alig – legfeljebb kontrasztként – veszi figyelembe.

13.

A szerző elsősorban a kortárs vallásantropológia és -szociológia nagy alakjaihoz, például David D. Hall, Robert Orsi, Leonard Norman Primiano és Paolo Apolito által fémjelzett diskurzushoz kíván kapcsolódni.³ Terepmunkája brit, de főleg az USA-beli virtuális csoportokra és az angol nyelvű kommunikációra épül.⁴ A kommunikáció diskurzusokban történő kibomlását és megalakítását, az alakulás folyamatát vizsgálja. Fogalomhasználatában ugyan megjelenik a diskurzus (*discourse*) és a diszkurzív tér (*discursive space*) fogalma, azonban ezeket inkább a verbális kommunikáció és a kommunikációs közeg fogalmának szinonimájaként használja, nem a diskurzuselemzés szóhasználatára szerint. A mű rendkívül gondolatébresztő. Azzal kapcsolatban például, hogy az adott online felületeken miért alakul ki átfedés a közös narratívákészletben és értékorientációban, vagy azzal kapcsolatban, hogy a moderátor beiktatása és az adott online térben szerepvállalása mennyiben befolyásolja az ottani folklórfolyamatokat, a diskurzuselemzés továbbgondolásra alkalmas eszköznek tűnik.⁵

14.

Kétségtelen, hogy olyan témát dolgoz fel a kötet, amire a szakirodalomban kevés példa akad: a weben létrejött új vallási mozgalmak narratíva- és értékészletének (ki)alakulása és közösségeik kiépülése, változása; hogyan reagálnak a külső világ eseményeire, témáira, tehát a szélesebb társadalmi valóság és online/offline kontextus milyen kölcsönhatásba kerül ezekkel a virtuális egyházakkal, miként épül be a csoportok világába. Azt is árnyaltan vizsgálja a szerző, hogy milyen új szerepet játszhatnak az új (virtuális) folklórközégek a vernakuláris vallásosságban. Célkitűzéseit a szerző eléri: témáját magabiztosan, nagy mennyiségű gyűjtött anyag alapján, meggyőzően fejt ki és következtetései logikusak.

15.

A kötetet az online etnográfiával, az internetes csoportok antropológiai kutatásának elméleti és gyakorlati kérdéseivel foglalkozóknak, az online folklór kutatóinak, az alternatív vallásosság – ezen belül főleg a modern keresztény fundamentalizmus és a kortárs alternatív közösségkonstrukciók – iránt érdeklődőknek ajánlanám. Mivel a nagyközönség számára is jól érthető szöveg, az online etnográfiával vagy vallástudománnyal foglalkozó szakmai körön kívüli olvasók számára is rendkívül tanulságos olvasmány lehet. Rámutat például arra, hogy az új technológiák milyen újszerű folklórközéget, sajátos szelekciós rutint, illetve csoportszerveződési magatartásmintákat hozhatnak létre.

JEGYZETEK

1 A személyes adatok forrása: <http://rghoward.com/Howard.CV.pdf> (letöltve: 2015. 06. 05.).

2 Mind a folklórral, mind pedig a vallásossággal kapcsolatban alkalmazza ezt a fogalmat, és bevezeti a *vernacular authority* kifejezést, amivel a túlindividualizált vernakularitás fogalmát kívánja feloldani.

3 David D. Hall a kis és nagy hagyomány (Robert Redfield jól ismert oppozíciója), és a népi vallás / helyi vallás fogalom-párjának alkalmazhatóságával vitatkozva a „megélt vallás” fogalmát alkotta meg. Robert Orsi a „hivatalos” kontra „populáris” vallás szembeállításával kapcsolatos kritikáit már a 80-as években megfogalmazta egy New York-i városrész „népi” vallásosságának vizsgálata kapcsán, és felhívta a figyelmet a túlindividualizált „megélt vallás” vagy a „vernakuláris vallás” fogalmának egyoldalúságára – ennek fontos elméleti hozadéka volt a vallásantropológiában: a figyelem egyre inkább az egyén és közösség viszonyára terelődött át, és azóta is tartó vita alakult ki a vernakularitás problémájáról. Leonard Norman Primiano nevéhez fűződik a vernakuláris vallás fogalmának kidolgozása 1995-ben, ami az utóbbi két évtizedben a vallásantropológia egyik alapfogalmának tekinthetünk, de Robert Orsi mellett mások is kritizálják végletesen individualista konnotációja miatt. Paolo Apolito az internet és a vallási élet kapcsolódásának úttörő kutatója, például az online vallási szerveződések esetében a látomások (Mária-jelenések) szerepét vizsgálta.

4 Megállapításait nem terjeszti ki, nem állítja, hogy ezek az angol nyelvű online vallási közösségekben szerzett tapasztalatok a világ más térségeire vagy virtuális közösségeire is ugyanígy lennének érvényesek. Következtetései éppen azért adnak jó kiindulópontot más terület kutatói számára is, mert inkább eszközöket nyújt a rugalmasabb, árnyaltabb megközelítéshez, mintsem egy új modellt bizonyos vallási csoportokra.

5 Michel Foucault, Teun van Dijk, Norman Fairclough vagy akár Arturo Escobar művei közül egyikre sem hivatkozik a szerző, tehát e továbbgondolást az olvasókra bízhatjuk.